

Ingvar Johansson

Wedberg och Aristoteles

Appendix till en debatt.

Jag hade nöjet att inleda och privilegiet att avsluta den debatt om svensk filosofi som ägde rum i Dagens Nyheter under våren 1986. I den avslutande artikeln påstod jag att Anders Wedberg i sin filosofihistoria stympar det aristoteliska tänkandet. Av utrymmesskäl kunde påståendet inte underbyggas. Detta förhållande skall jag i nedanstående artikel rätta till. Den behandling Aristoteles utsätts för är, menar jag också, inte tillfällig, utan en naturlig konsekvens av Wedbergs angreppssätt. Det finns därför all anledning att ta upp en diskussion om hela Wedbergs *Filosofins historia* (3 vol). Vad representerar egentligen detta verk, detta den moderna svenska filosofins stora monument?

1. Potentialiteter

En av de mest fundamentala distinktionerna i Aristoteles' metafysik är den mellan potentialitet och aktualitet. All naturlig utveckling av frön till fullvuxna växter och av foster till fullvuxna djur förklarar ju Aristoteles genom att tillskriva fröna och fostren vissa potentiella egenskaper, nämligen ifrågavarande fullvuxna variant. Ekollonet blir en ek därför att det har eken som potentialitet. Det potentiella tenderar av sig självt att övergå i aktualitet. Varje växt eller djur följer sås en egen utvecklingens tröghetslag: Om ekollonet inte påverkas av motverkande krafter utvecklas det av sig självt till en ek. Härom skriver Wedberg i första delen av sin filosofihistoria följande:

All utveckling innebär att något *potentiellt* (*dynamis*) förvandlas till *aktuellt* (*energeia*). Vidden av en saks utvecklingsmöjligheter är sålunda densamma som vidden av dess potentiella egenskaper.

Om man antar definitionerna:

- (i) a har aktuellt egenskaperna $E = \text{def } a \text{ har } E$
- (ii) a har potentiellt egenskaperna $E = \text{def } a \text{ kan erhålla } E$ (aktuellt),

så är ju denna aristoteliska tanke endast en utveckling av vad som redan ligger i begreppen aktuellt och potentiellt. Tanken är alltså ovedersäglig ehuru trivial. Emellertid har tanken ofta lett till ofruktbara sofistrier i vetenskapen just därför att man förbisett dess trivialitet. Som vi strax skall se, höll icke heller Aristoteles konsekvent fast vid den användning av orden aktuellt och potentiellt, som definitionerna (i) och (ii) kodifierar. — Det potentiella framträder här, icke blott som det som kan aktualiseras, utan också som det, som strävar efter att aktualiseras (*Antiken och medeltiden*, Stockholm 1958, s 89—90).

Enligt Wedberg lyckas inte Aristoteles hålla fast vid den rimliga men triviala definitionen av "a har potentiellt egenskaperna E" som "a kan erhålla E", utan oscillerar mellan denna och innebörden "a strävar efter E". En strävan är förmodligen för Wedberg detsamma som en medveten avsikt. Enligt min mening innehåller den aristoteliska metafysiken ett begrepp "potentialitet" som är helt skilt från Wedbergs första betydelse men som har Wedbergs andra betydelse som ett specialfall.

Enligt Aristoteles finns det många olika typer av potentialiteter/strävanden varav mänskliga medvetna avsikter endast är en specifik typ. Ekollonet förändrar sig av sig självt mot att bli en ek, jord rör sig av sig självt mot universums medelpunkt, en människa tenderar av sig själv att göra det som hon har för avsikt att göra. Vare sig man nu kallar Aristoteles' metafysik en antropomorfisering eller inte, så är det en utarbetad metafysik med ett specifikt potentialitetsbegrepp som omöjligen kan reduceras till en pendling mellan två *andra* begrepp.

2. Formella orsaker

Wedbergs behandling av de aristoteliska potentialiteterna får som konsekvens att också hans framställning av distinktionen mellan materiella, formella, verkande och ändamåls-orsaker blir djupt orättvis. Efter att ha exemplifierat distinktionen med det sedvanliga stenhuggarexemplet skriver Wedberg följande:

Att stenhuggaren arbetar för ett visst syfte, som han vill uppnå, låter sig ju sägas. Men Aristoteles menar, att även "naturen själv" arbetar för ett syfte (s 92).

Trön att det kan finnas strävanden, dvs ändamålsorsaker, i naturen framställer Wedberg bara som en konstighet, inte som en metafysik möjlig att sätta sig in i. Men om man tänker i termer av "tröghetslagar" blir det lättare. Ändamålsorsakerna hos Aristoteles är olika sakers inneboende "impuls" till förändring mot något bestämt, och en sådan "impuls" behöver inte vara medveten.

Aristoteles skiljer mellan naturlig och artificiell (tvångsmässig) förändring. När stenhuggaren förvandlar marmorblocket till marmorstatyn påtvingar han marmorn en form utifrån. I detta fall finns ingen ändamålsorsak i den sak som förändras, utan den återfinns i något för marmorbiten yttre, nämligen i stenhuggarens medvetande. Men när ett ekollon växer upp till en ek kommer förändringen inifrån ekollonet självt. Ekollonet innehåller en tendens att bli en fullvuxen ek, dvs ekollonet har den fullvuxna eken som potentialitet. Ekollonet har ett ändamål i sig självt. Ändamålet är en del av dess form. Vid naturlig förändring, till skillnad från artificiell, blir den formella orsaken och ändamålsorsaken delvis identiska. Det finns en systematik och intern konsistens i den aristoteliska metafysiken som Wedberg inte bryr sig om att lyfta fram.

3. Form och materia

Vad gäller distinktionen mellan form och materia nöjer sig Wedberg i stort sett med att påstå (s 92) att de två utsagorna "a är formen hos b" och "b är materia hos a" uttrycker samma påstående. Han framställer termerna som enbart representerande en korrelativt begreppsbildning av samma typ som termerna vänster-höger. Men detta är missvisande, och gör det omöjligt att förstå den tanke hos Aristoteles som Wedberg sammanfattar så här:

Om vi säger att formen är högre än dess materia, så tänker sig Aristoteles, att hela universum bildar en genom relationen materia-form ordnad hierarki, vars botten utgöres av den första materia och vars krön utgöres av Gud, som är ren form (s 93).

Den hierarki det är fråga om är en existens-hierarki. Bortsett från ändpunkterna, den första materia och den rena formen, så är det lägre i serien nödvändiga betingelser för det högre, men inte tvärtom. För att ta ett enkelt exempel: den animaliska själen kan inte existera om inte den vegetativa själen existerar, men den vegetativa kan existera utan den animaliska. Om *b* är materia hos *a*, och *a* form för *b*, är det möjligt för *b* att existera utan *a*, men inte möjligt för *a* att existera utan *b*. Begrepps-paret form-materia beter sig inte som ett korrelativt begreppspar.

4. Väsensdefinitioner

Framställningen av Aristoteles' väsensdefinitioner brister såtillvida att definitionsläran aldrig explicit kopplas till Aristoteles' åsikt att universaliala existerar i de enskilda tingen (de primära substanserna) lika väl som i språket. I Aristoteles' metafysik är det enklaste enskilda ting alltid ett komplex av universaliala. Det har minst två aspekter, en form och en materia. Mellan dessa i tingen existerande universaliala finns det relationer. Universalet "människa" är t ex den komplexa enheten av två andra universaliala, "förnuftighet" och "djuriskhet". Den språkliga definitionen "människa = def förnuftigt djur" är en väsensdefinition därför att allmänbegreppen i fråga relateras på så sätt att de fångar hur universaliala i tingen är relaterade. Wedberg nöjer sig med att säga att: "Liksom hos Platon i dennes senare fas är definitionsläran hos Aristoteles intimt förknippad med föreställningen om en av naturen själv föreskriven klassifikation av tingen" (s 107).

5. Wedbergs förord

Wedberg skulle inte ha varit den han var om mina klagomål på hans behandling hade haft sin rot i bristande filosofihistoriska kunskaper. Förklaringen finns på annat håll. Och ledtråden dit finner man i Wedbergs förord till den andra volymen:

Urvalet har — förutom av de principer som jag nämnt i den tidigare inledningen — väglets av en önskan att endast ta med sådant, som ur en eller annan synpunkt markerar verkliga intellektuella framsteg eller nyskapelser. —

/Jag har/ en önskan att ge bokens läsare en — enligt min uppfattning — så tydlig bild som möjligt av de diskuterade teoriernas innebörd, av deras förtjänster och brister, och därmed av den — visserligen icke monotont stigande — utvecklingslinje i filosofins historia, som jag tyckt mig kunna urskilja (*Nyare tiden till romantiken*, Stockholm 1959, s 5).

Både Wedbergs urval av filosofer och hans framställning av dem har medvetet gjorts på ett sådant sätt, att endast det han anser ha bestående intellektuellt värde ges ett ordentligt utrymme. Antar man att Wedberg har en nominalistisk språksyn och en "aktualistisk" och "partikularistisk" ontologi som måttstock på framsteg i filosofin blir behandlingen av Aristoteles begriplig. Anser man att allt som existerar nödvändigtvis existerar aktuellt, att det som existerar så endast är ostrukturerade partikularia, samt att resten blott är begreppskonstruktioner, så finns det

— givet Wedbergs framställningssätt — ingen anledning att slösa ord på potentialitetsbegreppet, på distinktioner mellan form och materia eller på väsensdefinitioner. Detta antas tillhöra filosofihistoriens ointressanta återvändsgränder.

6. Evolutionistisk-ackumulativ historieskrivning

För att ge ytterligare perspektiv på Wedbergs filosofihistoria skall jag göra en kort utveckling om vetenskaphistoria. Här talar man ibland om den "evolutionistisk-ackumulativa historiesynen", varmed avses ett framställningssätt där man tar nuet som utgångspunkt och sedan blott beskriver när de olika komponenterna i den moderna uppfattningen först koncipierades. Tidigare tänkare fragmentiseras hänsynslöst. Ambitionen är inte att förstå den inre koherensen och systematiken i äldre teorier, utan att se vilken del som i efterhand kan sägas representera ett intellektuellt framsteg. Vetenskaplig växt framställs som en ackumulation av data och teorier. Man försöker inte förstå de förmenta misstagen.

Denna typ av historieskrivning är nu sedan länge sönderkritiserad. (För en kort översikt se Ronny Ambjörnssons inledning till den av honom redigerade boken *Idé och klass*, Stockholm 1972.) När det gäller filosofihistoria finns ingen exakt parallell att dra, eftersom det i filosofin inte förekommer "upptäckter av data". Men detta spelar egentligen en underordnad roll. Det viktiga är den bakomliggande tanken att den historia man skriver avspeglar en räckta förnuftiga upptäckter; misstagen antas avspegla irrationella inflytanden och lämnas utanför. Helhetsbilder av gamla teorier är ointressanta därför att dessa inte ses som förnuftiga helheter. Endast vissa fragment är förnuftiga. En sådan historiesyn genomsyrar också Wedbergs filosofihistoria.

7. Wedberg åt doktoranderna

För den som i likhet med mig anser att filosofiinstitutionernas undervisning i filosofihistoria syftar till att få studenterna att förstå de äldre filosofiska systemen, och till att lära dem att själva diskutera och ta ställning till dessa system, blir Wedbergs filosofihistoria problematisk. Det öde som drabbat Aristoteles drabbar som en konsekvens av metoden i högre eller lägre grad de flesta av de äldre filosofer Wedberg diskuterar. De stora undantagen är Locke och Hume, vilket beror på att deras me-

tafysik ligger mycket nära Wedbergs egen. Detta förhållande gör att jag anser att boken helt bör tas bort från grundutbildningen i filosofi.

Naturligtvis är Wedbergs framställning av stort värde för den som är nominalist med en "aktualistisk" och "partikularistisk" ontologi. Han får utifrån sin position en utmärkt värdering av alla de stora filosoferna. Men en sådan värdering bör komma efter att man förstått filosoferna, inte före. Boken kan också ha ett stort värde för den som har en fråga om Wedbergs avvikande metafysik. Det kan vara givande att se filosofi-historien värderad från en annan utgångspunkt än den egna. Men detta är ett så sofistikerat företag att det hör hemma först på forskarutbildningen.

8. Aristoteles idag

Liksom Wedberg tror jag att man kan tala om utveckling också inom filosofi, men jag tror att utvecklingen är än krokigare än Wedberg tänkt sig; även om också han i det tidigare citatet säger sig inte tro på en monotont stigande utvecklingslinje. Aristoteles är här återigen ett utmärkt exempel. I det sista decenniets filosofi tycker jag mig se en påtaglig renessans för aristoteliska tankegångar i åtminstone tre olika avseenden, och kanske även ett fjärde:

(1) Saul Kripke och Hilary Putnam har försvarat essentialism och "natural kinds" på ett sätt som övertygat många. Hur som helst har de givit upphov till en omfattande diskussion av dessa i grunden aristoteliska tankegångar. För en översikt av diskussionen och vidare referenser se Stephen P Schwartz (utg) *Naming, Necessity and Natural Kinds* (Ithaca & London 1977).

(2) Rom Harré och Roy Bhaskar har försökt återinföra ontologier som innehåller ett närmast aristoteliskt potentialitetsbegrepp, även om man nu i stället talar om "tendenser". Se Harré *The Principles of Scientific Thinking* (London 1970) och (tillsammans med E H Madden) *Causal Powers* (Oxford 1975), samt Bhaskar *A Realist Theory of Science* (Leeds 1975); se även undertecknads uppsats "Är Newtons mekanik ännu inte filosofiskt förstådd?" i S Welin (red) *Att förstå världen. Vetenskapsteoretiska essäer* (Lund 1984).

(3) Aristoteles form-materia metafysik är en slags nivåontologi. Världen antas skiktad i över- och underliggande nivåer. Nivåontologier finns förespråkade av moderna tänkare som Michael Polanyi i *Personal Knowledge* (New York 1964) och *The Tacit Dimension* (London 1967),

och Mario Bunge i *Method, Model and Matter* (Dordrecht 1973, del III) och *Treatise on Basic Philosophy* vol 3&4 (Dordrecht 1977 resp 1979). Inom biologins vetenskapsfilosofi finns samma tankegångar försvarade av Marjorie Grene; se t ex *The Understanding of Nature. Essays in the Philosophy of Biology* (Dordrecht 1974).

(4) Nominalismen har trots allt inte härskat helt oinskränkt i 1900-talsfilosofin. Det finns försök att återinföra aristotelisk begreppsrealism och substans-accidens ontologi. Själv tolkar jag t ex den unge Edmund Husserls filosofi och P F Strawsons *Individuals* (London 1959) i denna riktning. För en kort översikt över sådana försök och en argumentering för positionen, se K Mulligan, P Simons och B Smith "Truth-Makers" i *Philosophy and Phenomenological Research* vol XLIV s 287—321.

När det i modern filosofi finns så påtagliga inslag av aristotelisk metafysik, kan Wedbergs filosofihistoria omöjligt vara en lämplig inledning till Aristoteles.

9. Avslutande Wedberg-citat

Anders Wedberg var inte någon dogmatiker. Det finns anledning att betänka de ord varmed Wedberg själv avslutar sitt förord till den andra volymen (s 8):

Till slut. Min framställning gör naturligtvis icke anspråk på någon som helst definitiv karaktär, vare sig när det gäller tillämpningen av mina urvalsprinciper, eller när det gäller meddelandet av idéhistoriska fakta, eller när det gäller tolkningen och värderingen av dem. Jag vågar rent av hoppas att boken snart skall kunna anses föråldrad, icke minst av mig själv. □